

НАЦІЄТВОРЧИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проаналізований націєтворчий аспект діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (кінець 1845 – початок 1847 рр.). Автор переконаний, що вперше в українській модерній історії братчиками була здійснена спроба перейти від культурно-просвітницької діяльності до національно-політичної боротьби.

Ключові слова: Україна, українці, Кирило-Мефодіївське товариство (братство), українські етнокультурні та націєтворчі процеси.

НАЦИЕОБРАЗУЮЩИЙ АСПЕКТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКОГО ОБЩЕСТВА

Юрий ФИГУРНЫЙ

кандидат исторических наук,
заведующий отделом украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье анализируется нациеобразующий аспект деятельности Кирилло-Мефодиевского общества (конец 1845 – начало 1847 гг.). Автор убежден, что впервые в украинской современной истории братчиками была предпринята попытка перейти от культурно-просветительской деятельности к национально-политической борьбе.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Кирилло-Мефодиевское общество (братство), украинские этнокультурные и нациеобразующие процессы.

NATION-BUILDING ASPECT IN THE ACTIVITY OF CYRIL AND METHODIUS SOCIETY

Yurii FIGHURNYI

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the nation-building aspect of Cyril and Methodius Brotherhood (end of 1845 – beginning of 1847). The author believes that the members of the society made the first attempt in the modern Ukrainian history to move from cultural and educational activities to the national political struggle.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Cyril and Methodius Society, Ukrainian ethnic and cultural processes and nation-building processes.

Актуальність дослідження заявленої теми зумовлена тим, що, вивчаючи націєтворчий аспект діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (братства) (кінець 1845 – початок 1847 рр.), ми маємо можливість проаналізувати основні тенденції етнокультурного та національного розвитку України й українців у XIX ст. Наукова новизна праці полягає у тому, що в результаті залучення джерел та наукової літератури здійснено аналіз націєтворчого аспекту діяльності Кирило-Мефодіївського братства, яка посприяла українському національному відродженню у XIX – на початку XXI ст. на ниві творення модерної української нації.

Мета дослідження зводиться до того, щоб на основі аналізу історіографічних джерел, здобутків попередників проаналізувати націєтворчий аспект діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Для досягнення поставленої мети доцільним є вирішення таких дослідницьких завдань: з'ясувати стан наукової розробки теми та її джерельне забезпечення; простежити, як братчики намагалися вирішити так зване «українське питання»; охарактеризувати роль і значення Братства як важливого етапу українських етнокультурних і націєтворчих процесів у XIX ст.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Україна й українство в етнокультурних процесах світу», керівником якої є професор В. Баран. Вона виконується в НДІУ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

У другій половині XIX ст. – на початку XXI ст. етнокультурна та націєтворча діяльність Кирило-Мефодіївського товариства цікавила багатьох учених.

Загалом в історіографічному дискурсі цієї проблеми можна умовно виділити три етапи: перший (середина XIX – початок XX ст.), другий (20–80-ті рр. XX ст.); третій (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.). Перший етап відзначається появою повідомлень про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (царський уряд намагався приховати від широкого загалу будь-яку інформацію про функціонування Братства. – Ю. Ф.), перших розвідок та оприлюднення документальних матеріалів, пов'язаних з діяльністю братчиків. Другий етап характеризується істотним (кількісним і якісним) збільшенням історичних напрацювань та публікацією наукових досліджень і документів, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням Товариства та його етнокультурною та націєтворчою діяльністю (зокрема, це праці Д. Багалія, М. Возняка, М. Грушевського, О. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, П. Зайончковського, І. Кошелєвця, І. Лисяка-Рудницького, Ю. Охримовича, Г. Сергієнка та ін.). Третій етап визначається ґрунтовним академічним опрацюванням та якісним оприлюдненням архівних матеріалів стосовно діяльності братчиків (поява у 1990 р. наукового видання «Кирило-Мефодіївське товариство» у 3-х томах, у якому вперше якнайповніше зібрано документи і матеріали з історії Братства) та публікацією за цією проблемою низки досліджень, прямо чи опосередковано пов'язаних з цією тематикою (зокрема, це праці Я. Грицака, І. Дзюби, С. Єкельчика, Ю. Земського, Л. Іванової, О. Міллера, Ю. Пінчука, В. Сарбея, О. Салтовського, Р. Симоненка, О. Субтельного, С. Цвілюка та ін.).

Щодо джерельного забезпечення заявленої проблематики, то воно є

чималим. Насамперед джерельна база дослідження складається з опублікованих матеріалів, які можна структурувати за таким групами: 1) документальні джерела (програмні документи Товариства, матеріали слідства і допитів заарештованих тощо); 2) мемуарна література.

Велика французька революція 1789–1794 рр. стала катализатором не лише суспільно-політичних, економічних, а й націєтворчих та культуротворчих процесів на теренах Європи. Завдяки їй розпочалися кардинальні зміни, що, зрештою, призвели до поступового занепаду поліетнічних абсолютистських імперій (монархій), появи новітніх національних держав, у яких головну роль відігравала не класична родова аристократія, а так званий третій стан. Саме буржуазія мала стати і, врешті-решт, стала ініціатором тих змін, які згодом перетворили Європу на рушій змін у світових геополітичних (державотворчих і націєтворчих), геоекономічних і геокультурних процесах.

Центрально-Східна Європа дещо відставала від Західної, але з часом і на її теренах стали поширюватися прогресивно-революційні погляди. Особливо це стосується слов'янських народів, оскільки у той час (30–40 рр. XIX ст.) жоден із них не мав власної національної держави (навіть російський етнос перебував в імперії Романових у дещо своєрідному стані). Найбільший вплив серед освіченої верстви слов'янських спільнот мали чеські інтелектуали й польські революціонери. Якщо перші прагнули розбудити свій народ мудрим словом, то другі – дієвим чином. Зрештою, й чехи, й поляки своєю активною діяльністю посприяли пробудженню не лише власних народів, а й сусідніх, у тому числі й українського.

Враховуючи, що лише якихось 40–50 років минуло від остаточної ліквідації Гетьманщини, колишня старшина, пересічні українські козаки, селяни пам'ятали козацько-шляхетські вольності, тому вони могли стати придатним ґрунтом для культивування й поширення національно-визвольних ідей.

Після придушення чергового польського повстання 1830–1831 рр. царат зрозумів, що поки він не деполонізує Правобережну Україну, не русифікує польську освіту і культуру на цих землях, то постійно цей регіон буде перебувати у перманентному революційно-радикальному напруженні. Саме тому і був створений у 1834 р. у Києві Імператорський університет Святого Володимира, який мав стати центром зросійщення Південно-Західного краю. З метою цілковитого упослідження польського національного та культурного впливу царські чиновники навіть почали сприяти відродженню і розвитку так званого малоросійського культурницького руху, оскільки вважали його невід'ємною частиною великоросійського й нешкідливим для загальноімперської справи. Але не так сталося, як гадалося. Поступово молоді українські інтелектуали спочатку у Харкові, а згодом і у Києві почали усвідомлювати свою роль у справі визволення (соціально-політичного, національного і культурного) власного народу з імперських кайданів.

Прошло перше десятиліття з часу утворення Імператорського університету Святого Володимира, і, попри сподівання російських шовіністів, він не став інкубатором малоросійства й імперського великодержавства. Навпаки, рік за роком у цьому сакральному центрі формувалося підґрунтя для національного

відродження України й українців. Не випадково, а закономірно, що фундаторами і дієвими учасниками Кирило-Мефодіївського братства стали: М. Костомаров (ад'юнкт¹ університету) та його студенти М. Білозерський, О. Навроцький, О. Маркович, І. Посяда, Г. Андрузький, О. Тулуб та інші.

На думку Р. Симоненка, Кирило-Мефодіївське товариство спиралося на традиції українського визвольного й автономістського руху, представленого, зокрема, «Малороссийским тайным товариществом», «Харківським гуртком української молоді», організацією «Київська молода», й було одним із проявів піднесення національного руху в усіх українських землях [16, с. 297].

Харківський університет і харківська українська громада стали надійною сполучною ланкою й важливим чинником вітчизняних націєтворчих процесів, посприяли Києву, Київському університету й київському українському товариству поступово перетворитися на центр національного відродження.

Визначним етапом українських етнокультурних і націєтворчих процесів у XIX ст. стали організація та діяльність у Києві Кирило-Мефодіївського товариства (кінець 1845 – початок 1847 рр.). Ця таємна політична організація була заснована, згідно зі свідченнями М. Костомарова, у грудні 1845 – січні 1846 рр. під час його квартирування у М. Гулака та отримала назву на честь відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія «Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія». В українській історіографії київська організація має різні назви. Так, у статуті вона названа «Слов'янським товариством

¹ Молодша наукова посада, рівень доцента.

св. Кирила і Мефодія». Царські жандарми під час слідства називали її «Українослов'янським товариством». Загалом в історичній літературі утвердилася назва «Кирило-Мефодіївське товариство», яка вперше з'явилася в статті В. Семевського «Н. И. Костомаров» [11, с. 8 – 9].

Новостворена організація, на нашу думку, започаткувала появу суто українських соціокультурних громад. Ідея творення рівноправної федерації слов'янських націй була цікавою і перспективною, особливо враховуючи, що у той час лише російський народ мав власну державність, всі інші слов'янські етнічні спільноти перебували у підлеглому (колоніальному) становищі.

Згодом у своїй автобіографії М. Костомаров написав, що федерацію слов'янських народів кирило-мефодіївці уявляли собі на кшталт стародавніх грецьких республік або Сполучених Штатів Північної Америки з тим, щоби всі знаходилися у міцному зв'язку поміж собою, але при цьому кожне слов'янське утворення непорушно і свято оберігало свою автономію, а для досягнення цієї мети планувалося у далекому майбутньому виховувати суспільство у дусі цих панслов'янських демократично-ліберальних ідей [7, с. 131 – 132].

П. Куліш вважав, що головним завданням Братства є не лише цілковите знищення кріпосного права й остаточне позбавлення від кріпацької (рабської) залежності українських селян та порятунку «із занепаду рідну націю, а в тому, щоб намножилось тямущих і великодушних людей на Вкраїні» [8, с. 18].

Отже, окрім декларування ідеї звільнення всіх слов'янських етносів від колоніального гноблення, створення рівноправної федерації слов'янських націй,

розгортання боротьби супроти російського царизму і кріпацтва, братчики намагалися зберегти від асиміляції українську самобутність, мову, культуру.

В одному зі своїх листів до М. Костомарова (літо 1846 р.) П. Куліш наголошував на важливості вивчення та збереження рідної мови як поміж селян, так і в середовищі української інтелігенції, заперечував поширену на той час тезу про примітивність і недосконалість української мови, ставлячи за приклад чарівну поезію Т. Шевченка. Підсумовуючи свої роздуми, П. Куліш відзначив: «Потеря нашего языка и обычаев есть худшее, что может случиться, а вы говорите, что лишь бы мы были отличными христианами, это еще не несчастье. Не забудьте, что наш украинец (простой) только до тех пор и христианин, пока все его обычаи и верования при нем» [9, с. 89].

Для вчених цей лист П. Куліша до М. Костомарова є важливим науковим документом, який безпосередньо свідчить про вагомість рідної мови, народних звичаїв, традицій і вірувань задля збереження етнічної самобутності.

На думку І. Лисяка-Рудницького, українське національне відродження йшло шляхом, характерним для інших націй, які зароджувались у Східній Європі, але процес формування нації в Україні був, беззаперечно, запізнілий порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, перед якими стояло аналогічне завдання. Під формуванням націй вчений розуміє проникнення національної ідеї у всі прошарки населення, перетворення етнічної маси на культурно й політично свідому національну спільноту, а для цього треба обов'язково враховувати відносно сповільнений розвиток українського національного руху [10, с. 472 – 473].

Аналізуючи становище українців як у Російській, так і в Австрійській імперіях та порівнюючи їх з розвитком інших народів, передусім поляків, чехів, хорватів та ін., члени Товариства як на теоретичному рівні (у своїх програмних документах), так і на практиці намагалися посприяти піднесенню культурного рівня української спільноти.

М. Возняк зазначив, що братчики доклали чималих зусиль, аби простонародну українську мову піднести на вищий літературний рівень, тому в 1846 р. П. Куліш намагався підготувати український альманах з творів Т. Шевченка, А. Метлинського, М. Костомарова, А. Чужбинського, Й. Бодяньського та інших [3, с. 94].

Загалом, як наголошує українознавець С. Цвілюк, ідеї кирило-мефодіївців про соціально-політичну перебудову суспільства включали багато цінних думок про розвиток національних культур, зокрема про всебічний розвиток української культури, що були висловлені у працях М. Костомарова, П. Куліша, М. Гулака, Т. Шевченка та інших братчиків [20, с. 166].

Ось так охарактеризував сутність і мету Кирило-Мефодіївського товариства під час розслідування братчик-студент Г. Андрузький: «О существовании тайного общества, называемого Славянским обществом св. Кирилла и Мефодия, мне известно не было, а о существовании просто Славянского – я знал вот что: а) особенной организации оно не имело; связывалось и держалось доброю волею каждого, а не какими-либо положениями и уставами; б) главная цель, соединявшая всех, была: соединение славян воедино принимая за образец Соединенные Штаты или нынешнюю

конституционную Францию; с) частная при ней существовавшая цель малороссийская восстановление Гетьманщины, если можно (желание тайное), если нельзя – в Славянщине; d) о цели польской не упоминаю. Она мила каждому родовому поляку и обнаруживается одними только желаниями и надеждами. Вот она: восстановление Польского королевства по Днепру и реку Южную Двину. Представителем главной цели: Костомаров – умеренно; полный его последователь – Н. Гулак. Представителем малороссийской цели: поэт Шевченко и Кулиш – в высшей степени, умеренный – Посяда – казенный крестьянин. Он только и думал, что о крестьянах. Маркович, Навроцкий и Белозерский держались обеих целей и были более ученики, чем учителя. Сюда же можно отнести Пильчикова и Судовщикова...» [12, с. 501].

Неупереджений аналіз протоколу допиту жандармами-слідчими Г. Андрузького свідчить, що, крім головної, магістральної, ідеї, яка об'єднувала усіх членів Товариства, а саме – Всеслов'янського федеративного державного утворення, була ще одна, ймовірно, не така популярна, але від того не менш важлива – відновлення Української Козацько-Гетьманської Держави – передусім як суверенної й соборної країни, і лише у гіршому випадку – автономного утворення у складі Слов'янських Сполучених Штатів. На жаль, переважна більшість дослідників завжди намагалася акцентувати увагу на головній засадничій загальнослов'янській меті Товариства, тоді як інше завдання – суто українське, напряму пов'язане з вітчизняними етнокультурними і націєтворчими процесами – прагнули не афішувати.

Водночас, якщо ми уважно ознайомимося з таким важливим документом, як «Устав Славянського общества св. Кирилла и Мефодия» («Статут Кирило-Мефодіївського товариства»), датований кінцем 1845–1846 рр., то знайдемо вагомі свідчення того, що українці як поневолена етнічна спільнота, зрештою, мали позбутися упослідженого статусу і стати повноправною нацією у всеслов'янській федерації: «Главные идеи. 1. Принимаем, что духовное и политическое соединение славян есть истинное их назначение, к которому они должны стремиться. 2. Принимаем, что при соединении каждое славянское племя должно иметь свою самостоятельность, а такими племенами признаем: южно-русов, северно-русов с белорусами, поляков, чехов с [сло]венцами, лужичан, иллиро-сербов с хурутанами и болгар. 3. Принимаем, что каждое племя должно иметь правление народное и соблюдать совершенное равенство сограждан по их рождению, христианским вероисповеданиям и состоянию ... 6. Принимаем, что должен существовать общий Славянский собор из представителей всех племен» [18, с. 150 – 151].

З часом у середовищі братчиків українське питання почало набувати все більшого розголосу. Зрештою, М. Костомаров у своїй праці «Закон Божий» («Книга буття українського народу»), що стала, на нашу думку, одним із найважливіших програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, так відзначив провідну роль України у слов'янському світі: «Лежить в могилі Україна, але не вмерла. Бо голос її, голос, що звал усю Слов'янщину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському. І одізвався він, той голос України, в

Польщі, коли 3 мая постановили поляки (мова йде про Конституцію Першої Речі Посполитої 3 травня 1791 р. – Ю. Ф.), щоб не було панів і всі були б рівні в Речі Посполитій; а того хотіла Україна за 120 літ до того.... Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан (словенців. – Ю. Ф.), ні у сербів, ні у болгар. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камень, его же не брегоша зиждущии, той бисть во главу» [17, с. 168 – 169].

Отже, члени Товариства прагнули докласти чималих зусиль, щоби крок за кроком, поступово, але цілеспрямовано перетворити Україну з об'єкта чужоземних імперських прагнень, насамперед Росії й Австрії, у самодостатній суб'єкт європейської та світової геополітики. На нашу думку, по-перше, на той час Україна як рівноправний партнер всеслов'янської федерації – це великий позитив порівняно з наявним на середину ХІХ ст. принизливим колоніальним статусом батьківщини українців; а по-друге, відновлювати українську державність братчики прагнули на засадах європейських демократичних традицій та українського багатоголікового досвіду Русі-України та Гетьманщини.

Так, в одному з документів Братства, а саме у відозві «Брати українці», написаній М. Костомаровим, наголошувалося:

«... 3. Щоб був один сейм або рада слов'янська, де б сходилися депутати оду всіх Речей Посполитих і там розважали б і порішали такі діла, котрі б належали до цілого союзу слов'янського. 4. Щоб в кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на года, і над цілим союзом був би правитель, вибраний на года. 5. Щоб в кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода і станів не було ов[с]і. 6. Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності народним вибором. 7. До того, щоб віра христова була основою закону і общественної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитой. Отсе вам, братіє українці обох сторін Дніпра, подаєм на увагу, прочитайте пильно і нехай кожен думає, як до сього дійти, і як би лучше воно було. Як багато голов, то багато розумів, кажуть. Коли ви об сім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити об сім, вам господь бог дарує смисл і уразуменіє» [2, с. 170, 172].

Для вчених важливо, що кирило-мефодіївці не ділили українців на правобережних і лівобережних, півдавстрійських і підросійських, для них це був єдиний народ, а міждержавні, імперські кордони, що покраляли по-живому тіло і душу України, – це лише тимчасово. Братчики щиро вірили, що Україну й українців чекає світле майбуття.

На превеликий жаль, студент Київського університету О. Петров (1827–1883) 15 березня (3.03 за ст. ст. – Ю. Ф.) 1847 р. повідомив царських урядовців про діяльність братчиків [1, с. 21, 468].

У свою чергу О. Горбачевський вважає, що поруч із доносом студента О. Петрова велику роль у викритті Товариства відіграв М. Гулак, оскільки його

бажання долучити нових учасників та якнайширше розповсюдити прогресивні ідеї переважили над банальною обережністю [4].

Отже, внаслідок доносу О. Петрова Товариство припинило свою діяльність, а його членів було заарештовано і покарано. Незважаючи на ліквідацію, Братство відіграло вагомий роль в українських етнокультурних і націєтворчих процесах XIX ст.

Все, що було прямо чи опосередковано пов'язано з українським національно-визвольним рухом, і в імперській Росії, і у тоталітарному СРСР, цілеспрямовано дискредитувалося. Зрештою, українці мали бути невід'ємною частиною великоросійського народу і повинні були апріорі відстоювати спочатку загально-російські цінності, згодом марксистсько-ленінські й комуністичні ідеали. Те, що український народ прагнув не тільки зберегти свою етнічну самобутність, а й відновити втрачену державність і відродити націю та національну ідею, у «старшого брата» викликало упередженість. Саме тому радянські вчені, а особливо українські історики, які вивчали діяльність Кирило-Мефодіївського братства, змушені були у своїх працях акцентувати увагу на антикріпосницькій, антифеодальній й антицарській, але аж ніяк не на антиімперській, боротьбі братчиків і всляк замовчували українську етнокультурну і націєтворчу спрямованість Товариства.

Ось типовий зразок радянської історіографії. Г. Сергієнко у 1971 р. вважав, що Кирило-Мефодіївське товариство було антикріпосницькою таємною організацією, що відіграла визначну роль у розвитку передової суспільної думки і поширенні ідей утопічного

соціалізму [15, с. 45 – 46]. Через 12 років Г. Сергієнко у висновках до своєї монографії «Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство» наголошував, що «... в історії суспільно-політичного руху на Україні Кирило-Мефодіївське товариство загалом виявило себе прогресивною організацією, яка виступила з програмою ліквідації кріпосного права й самодержавства, відстоювало ідею визволення народів від гніту, суверенність і братерський союз вільних слов'янських республік, запровадження освіти серед простих людей» [14, с. 180].

У 1983 р. побачив світ четвертий том «фундаментальної» й заідеологізованої багатотомної російськомовної історії УРСР, в якому той же Г. Сергієнко упевнено відзначив: «Лише-но основания стремление украинских буржуазных националистов и русских великодержавных шовинистов представит это общество как организацию сепаратистов. В действительности революционно-демократическое течение общества сыграло положительную роль в собирании сил для борьбы против самодержавия и крепостничества в России, за освобождение славянских народов, распространения республиканских идей» [13, с. 138].

Лише за межами тоталітарного СРСР українські вчені могли об'єктивно оцінювати націєтворчий аспект діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Основні етапи становлення вітчизняного націєтворення у першій половині XIX ст. проаналізував історик І. Лисяк-Рудницький. На його думку, зародження модерного українського національного руху розпочалося на початку XIX ст. на Лівобережжі, де зберігалися традиції Гетьманщини. Спочатку цей рух

був аполітичним і основними напрямками його діяльності були історичні, фольклорні, літературні та мовні дослідження. Цей рух був пов'язаний з Харківським та Київським університетами. Наступною стадією, на думку вченого, стало створення та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. З нього вийшла перша сучасна українська політична програма, кульмінаційним пунктом якої була візія майбутньої вільної Української республіки як члена демократичної слов'янської федерації [10, с. 472].

У свою чергу О. Субтельний вважає, що діяльність Кирило-Мефодіївського товариства являла собою першу спробу українських інтелектуалів перейти від культурницького до політичного етапу національно-визвольного руху, тому воно привернуло підвищену увагу царату до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців [19, с. 299].

З відновленням Української держави вітчизняні вчені отримали можливість об'єктивно оцінювати діяльність Кирило-Мефодіївського братства загалом та вивчати його вплив на українські етнокультурні та націєтворчі процеси зокрема.

У цьому контексті важливими є напрацювання українського вченого Я. Грицака. На його думку, історичне значення Товариства треба оцінювати в декількох контекстах. Так, у загальноєвропейському контексті, зазначає історик, Товариство було українським відповідником націоналістичних організацій, що між 1830 і 1848 рр. виникали в Європі під впливом наполеонівських воєн, антимонархічних революцій і поширення ідеології романтизму. У контексті ж Російської імперії діяльність

кирило-мефодіївців поклала початок модерної української тотожності серед місцевої еліти. Саме тому, наголошує Я. Грицак, з часу появи Кирило-Мефодіївського братства російська й українська ідентичності не могли мирно співіснувати [5, с. 39 – 40].

Незважаючи на ліквідацію царатом Кирило-Мефодіївського товариства, переважна більшість братчиків, переживши покарання і переслідування імперців, у своєму подальшому житті і діяльності продовжували сповідувати і реалізовувати ідеали Братства. Тим самим вони активно сприяли розвитку українських етнокультурних і націєтворчих процесів у другій половині XIX ст. Зрештою, прогресивна й україноцентрична діяльність кирило-мефодіївців (теоретична і практична) посприяла творенню модерної української самобутності та українському національному відродженню на зламі XIX – XX ст.

Таким чином, дослідивши створення, функціонування, підсумки та наукову оцінку діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, можна дійти таких висновків: 1) утворення у Києві таємної організації стало не випадковістю, а закономірністю, оскільки серед його фундаторів були особистості, безпосередньо пов'язані з Харківським і Київським університетами, гуртками патріотичної молоді з цих міст й освітянських осередків; саме тому Харків, Харківський університет і харківська громада стали надійною сполучною ланкою й важливим чинником вітчизняних етнокультурних та націєтворчих процесів, посприяли Києву, Київському університету й київському українському товариству поступово перетворитися на центр етнокультурного та національного

відродження; 2) вперше в українській модерній історії кирило-мефодіївцями була здійснена спроба перейти від культурно-просвітницької діяльності до національно-політичної боротьби, яка базувалася як на загальнослов'янській проблематиці (започаткування Демократичної Всеслов'янської Федерації), антикріпосницьких переконаннях, так і на суто українських реаліях (відновлення Української Речі Посполитої (республіки) у складі цього федеративного об'єднання); 3) вперше після знищення царатом Гетьманщини братчики у своїх програмних документах («Статут», «Закон Божий», відозви тощо) відзначили про нагальну необхідність перетворення безправної Малоросії у самодостатню Українську Річ Посполиту, провідного лідера всеслов'янської спільноти, потребу збереження і розвитку рідної мови, культури, народних звичаїв і традицій та започаткування нової української національної ідентичності, яка невдовзі мала би стати міцним підґрунтям для розвою сучасної української нації; 4) переважна більшість кирило-мефодіївців, незважаючи на припинення діяльності Братства та переживши покарання і переслідування, у своєму подальшому житті продовжували сповідувати й утілювати його ідеали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відношення Київського військового Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова до начальника III відділення імператорської канцелярії О. Ф. Орлова, в якому повідомляється про існування таємного слов'янського товариства в м. Києві від 17 березня 1847 р. Матеріал №1 // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 21.
2. Відозва «Брати українці», написана М. І. Костомаровим, вилучена у М. І. Гулака під час обшуку в Олексіївському рavelіні від 2 квітня 1847 р. Матеріал № 146 // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 170 – 172.
3. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – 240 с.
4. Горбачевський О. Український Іуда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbb.com.ua/news/398/5/>
5. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
6. Зайончковський П. А. Кирилло-Мефодіевское общество (1846–1847). – М.: Издательство Московского университета, 1959. – 172 с.
7. Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. – К.: Наукова думка, 1992. – 512 с.
8. Куліш П. Історичне оповідання // Україна. – 1989. – №10. – С. 18 – 19.
9. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. – К.: Критика, 2005. – Т. 1. 1841–1850. – 400 с.
10. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні Першої світової війни // Історичні есе: в 2 т. Том I / Пер. з англ. – К.: Основи, 1994. – С. 471 – 483.
11. Передмова // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 5–15.
12. Протокол допиту Г. Л. Андрузького в III відділенні від 14 квітня 1847 р. Матеріал № 517 // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. 500–508.
13. Сергиенко Г. Я. Глава V. Общественно-политическое движение на Украине во второй четверти XIX в. // История Украинской ССР в десяти томах. Том четвертый. Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостной системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.). – К.: Наукова думка, 1983. – С. 118–145.

14. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К.: Наукова думка, 1983. – 206 с.

15. Сергієнко Г. Я. Яскрава сторінка визвольного руху (До 125-річчя Кирило-Мефодіївського товариства). – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1971. – 48 с.

16. Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївське товариство, Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство // Енциклопедія історії України: у 8 т. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4. – С. 297 – 298.

17. Список «Книги буття українського народу» М. І. Костомарова, що був вилучений у М. І. Гулака під час обшуку в Олексіївському рavelіні 2 квітня 1847 р. Матеріал №145 // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 152 – 169.

18. Статут Кирило-Мефодіївського товариства. Матеріал №144 // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 150 – 152.

19. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

20. Цвілюк С. А. Шевченко і Гоголь: Геніальні виразники української історії і культури в епоху відродження нації: Історичний аспект. – Одеса: Астропринт, 2013. – 528 с.

REFERENCES

1. Letter of Kyiv Military Podil and Volynhia Governor General D. Bibikov to the Head of the 3rd Department of Imperial Office O. Orlov, Informing about the Existence of the Secret Slavic Society in Kyiv. Date of Letter: March 17, 1847. Material No. 1 (1990). In: *Cyril and Methodius Society: In 3 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, 21 p. [in Ukr.]

2. “Brothers Ukrainians” Address Written by M. Kostomarov, Seized from M. Hulak during the Search in Oleksiiv Ravelin. Date of Address: April 2, 1847. Material No. 146. (1990). In: *Cyril and Methodius Society: In 3 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 170–172. [in Ukr.]

3. VOZNIAK, M. (1921). *Cyril and Methodius Brotherhood*. Lviv, 240 p. [in Ukr.]

4. HORBACHEVSKYI, O. *Ukrainian Judas*. [online]. Available at: <http://nbb.com.ua/news/398/5/> [in Ukr.]

5. HRYTSAK, Ya. (1996). *Outline on the History of Formation of Modern Ukrainian Nation of the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Kyiv: Heneza, 360 p. [in Ukr.]

6. ZAIONCHKOVSKYI, P. (1959). *Cyril and Methodius Society (1846–1847)*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 172 p. [in Rus.]

7. KOSTOMAROV, N. (1992). *Autobiography. The Revolt of Stenka Razin*. Kyiv: Naukova dumka, 512 p. [in Rus.]

8. KULISH, P. (1989). A Historical Story. *Ukraina*, (10), pp. 18–19. [in Ukr.]

9. KULISH, P. (2005). *1841–1850, Vol. 1 of Complete Edition. Letters*. Kyiv: Krytyka, 400 p. [in Ukr.]

10. LYSIAK-RUDNYTSKYI, I. (1994). Ukrainian National Movement before World War I. In: *Historical Essays: In 2 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Osnovy, pp. 471–483. [in Ukr.]

11. Foreword (1990). In: *Cyril and Methodius Society: In 3 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 5–15. [in Ukr.]

12. Record of Interview of H. Andruzkyi in the 3rd Department. Date of Interview: April 14, 1847. Material, No. 517. (1990). In: *Cyril and Methodius Society: In 3 Volumes*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, pp. 500–508. [in Ukr.]

13. SERHIENKO, H. (1983). Chapter 5. Sociopolitical Movement in Ukraine in the Second Quarter of the Nineteenth Century. In: *Ukraine in the Period of Decay and Crisis of Feudal-Serfdom System. Abolishment of Serfdom and Development of Capitalism (19th century)*, Vol. 4. of *History of Ukrainian SSR in 10 Volumes*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 118–145. [in Rus.]

14. SERHIENKO, H. (1983). *T. Shevchenko and Cyril and Methodius Society*. Kyiv: Naukova dumka, 206 p. [in Ukr.]

15. SERHIENKO, H. (1971). *Bright Page of the Liberation Movement (On the 125th*

- Anniversary of Cyril and Methodius Society*). Kyiv: Tovarystvo "Znannia" URSR, 48 p. [in Ukr.]
16. SYMONENKO, R. (2007). Cyril and Methodius Society, Slavic-Ukrainian Society, Cyril and Methodius Brotherhood. In: *Encyclopedia of Ukrainian History: In 8 Volumes*. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka, pp. 297–298. [in Ukr.]
17. M. Kostomarov's "Books of Genesis of the Ukrainian People" List, Seized from M. Hulak during the Search in Oleksiiv Ravelin. Date of Search: April 2, 1847. Material No. 145. (1990). In: *Cyril and Methodius Society: In 3 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 152–169. [in Ukr.]
18. Statute of Cyril and Methodius Society. Material No. 144 (1990). In: *Cyril and Methodius Society in 3 Volumes*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 150–152. [in Ukr.]
19. SUBTELNYI, O. (1993). *Ukraine: History*. 3rd ed., revised and updated. Kyiv: Lybid, 720 p. [in Ukr.]
20. TSVILIUK, S. (2013). *Shevchenko and Gogol: Brilliant Exponents of Ukrainian History and Culture at the Time of National Revival: A Historical Perspective*. Odesa: Astroprynt, 528 p. [in Ukr.]

Yu. Fihurnyi

Nation-Building Aspect in the Activity of Cyril and Methodius Society

Abstract

The article analyzes the activities and values of Cyril and Methodius Society as an important stage of Ukrainian ethnocultural processes and nation building in the nineteenth century. Having examined the functioning of Cyril and Methodius Brotherhood, we came to the following conclusions: 1) establishment of this secret organization in Kyiv was not accidental but expected, as among its founders there were personalities directly related to Kharkiv and Kyiv universities, groups of young patriots from these cities and educational centres. That is why Kharkiv and Kharkiv University community became a reliable bridge and an important factor in local ethnocultural processes and nation building by helping Kyiv, Kyiv University and Kyiv Ukrainian society to gradually become the centre of ethnocultural and national revival; 2) for the first time in the modern Ukrainian history, members of Cyril and Methodius Brotherhood made an attempt to move from cultural and educational activities to the national political struggle, which was based as on common Slavic problems and anti-serfdom beliefs so on exclusively Ukrainian realities; 3) for the first time after the destruction of Hetmanate by the tsarist government, members of the Brotherhood stated in their programme documents the urgent need to transform powerless Little Russia into a self-sustaining Ukrainian Commonwealth (similarly to Polish-Lithuanian Commonwealth); the need to preserve and develop their native language, culture, folk customs and traditions, as well as establishing new Ukrainian national identity, which would soon become a strong foundation for the development of the modern Ukrainian nation; 4) the majority of the Brotherhood, despite its termination and after having survived penalty and prosecution, continued in their later lives to manifest and embody its ideals.